

УДК [349.42:338.43.02]:[001.895:004]

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.64>

АГРАРНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ІННОВАЦІЙ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ АГРОЕКСПОРТУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Корнієнко Г.С.,

доктор юридичних наук, професор,

доцент кафедри земельного та аграрного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-7062-1027

Корнієнко Г.С. Аграрна політика у сфері інновацій та цифровізації агроекспорту: правові засади.

У статті висвітлюються питання державної аграрної політики щодо розвитку інформаційних та інноваційних аграрних відносин у сфері цифровізації експорту сільськогосподарської продукції (далі – агроекспорту). З'ясовано особливості експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану. Підкреслено, що верифікація агроекспортерів спрямована на розвиток аграрних інформаційних та інноваційних відносин, широке застосування цифровізації в аграрному секторі, посилення режиму законності та подолання бюрократичних перешкод на всіх ділянках агровиробничої діяльності, мінімізацію корупційного елементу в експортних аграрних відносинах. Для включення до переліку верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу суб'єкт повинен мати спеціальну правосуб'єктність, елементами якої є: наявність статусу сільськогосподарського товаровиробника; досвід щодо експорту сільськогосподарської продукції; реєстрація у Державному аграрному реєстрі; стан фінансової стабільності; системна господарська діяльність. Визначено, що Державний аграрний реєстр є нематеріальним активом у вигляді складного цифрового об'єкта, що поєднує комп'ютерну програму та неоригінальну базу даних. Він обліковується та адмініструється державою. Майнові права інтелектуальної власності на цей Реєстр належать державі. Реєстрація суб'єктів у Державному аграрному реєстрі створює потенційну можливість для суб'єктів агробізнесу своєчасно здійснювати подання заявок на отримання державної підтримки, а також документів дозвільного характеру, проведення власної верифікації як суб'єкта агроекспорту тощо. Цифровізація таких даних є підґрунтям для відкриття електронних аграрних ринків, зокрема цифрового агроекспорту. Враховуючи потенціал цифрової торгівлі, аргументовано доцільність підтримання подальшого наповнення та функціонуван-

ня Державного аграрного реєстру, проведення верифікації агроекспортерів як передумов для подальшого становлення цифрових аграрних правовідносин. Наголошено, що цифровізація процесу аграрного виробництва є додатковим чинником для розширення ринків національної сільськогосподарської продукції. Так, завдяки запровадженню цифровізації у процес виробництва майбутній споживач сільськогосподарської продукції (незалежно від його місця знаходження у світі) потенційно може відстежувати весь процес – від вибору якісного насіння до готової продукції.

Ключові слова: аграрна політика, агроекспорт, або експорт сільськогосподарської продукції, цифровізація, агробізнес, державний аграрний реєстр, сільське господарство, інформаційні відносини, інноваційні аграрні відносини.

Korniyenko G. Agricultural policy in the field of innovation and digitalization of agricultural exports: legal framework.

The article highlights the issues of the state agricultural policy on the development of information and innovative agricultural relations in the field of digitalization of agricultural exports (hereinafter – agroexport). The peculiarities of the pilot project on verification of agro-industrial complex entities under martial law are clarified. It is emphasized that the verification of agro-exporters is aimed at developing agrarian information and innovation relations, widespread use of digitalization in the agricultural sector, strengthening the rule of law and overcoming bureaucratic obstacles in all areas of agricultural production, and minimizing the corruption element in agricultural export relations. To be included in the list of verified agricultural entities, an entity must have a special legal personality, the elements of which are: the status of an agricultural producer; experience in exporting agricultural products; registration in the State Agrarian Register; financial stability; and systematic economic activity. The author determines that the State Agrarian Register is an intangible asset in the form of a complex digital

object which combines a computer program and a non-original database. It is accounted for and administered by the state. Intellectual property rights to this Register belong to the state. The registration of entities in the State Agrarian Register creates a potential opportunity for agribusinesses to timely submit applications for state support, as well as permits, conduct their own verification as an agro-export entity, etc. The digitalization of such data is the basis for the opening of electronic agricultural markets, including digital agricultural exports. Given the potential of digital trade, the author argues that it is expedient to support the further filling and functioning of the State Agrarian Register and verification of agro-exporters as prerequisites for the further development of digital agrarian legal relations. It is emphasized that the digitalization of agricultural production is an additional factor for expanding the markets for national agricultural products. Thus, due to the introduction of digitalization into the production process, a future consumer of agricultural products (regardless of their location in the world) can potentially track the entire process – from the selection of high-quality seeds to finished products.

Key words: agrarian policy, agroexport, or export of agricultural products, digitalization, agribusiness, state agricultural register, agriculture, information relations, innovative agricultural relations.

Постановка проблеми. Зміцнення аграрного сектору економіки, подальше оновлення аграрних відносин є запорукою стабільного функціонування суспільства, підтримки національної безпеки та розвитку держави. Водночас саме аграрна сфера стала однією з уразливих в умовах воєнного стану. Так, аграрний експорт України за 2023 р. у грошовому вимірі скоротився на \$1,5 млрд, в цілому експорт продукції АПК відбувся на суму \$ 21,9 млрд, тоді як у 2022 р. він приніс Україні \$23,4 млрд [1]. На тлі суттєвих ускладнень здійснення сільськогосподарського товаровиробництва, у 2023 р. збереглася тенденція активної динаміки аграрного законодавства. Саме в цей час приймаються важливі правові акти, такі як, наприклад, Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності» [2], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки», які вплинули на подальший розвиток відносин на ринку землі та їх якісну модернізацію. Продовжують реалізовуватися аграрні інновації, зокре-

ма, у 2023 р. в Україні розпочав роботу цифровий освітній простір для українського агробізнесу – платформа Agriacademy [4]. При цьому, незважаючи на чітке окреслення та формування комплексної аграрно-правової проблематики як окремого напрямку, План відновлення України не містить жодної національної програми у сфері агробізнесу [5]. Наведене є підґрунтям для наукових розвідок щодо розробок нових напрямів аграрної політики, зокрема цифровізації (digitalization) агроекспорту.

Мета дослідження полягає у виявленні актуальних напрямів аграрної політики у сфері інновацій та цифровізації агроекспорту. Для її досягнення поставлені такі завдання: надати характеристику сучасної агрополітики щодо агроекспорту, означити вектори цифровізації агроекспорту, сформулювати пропозиції стосовно подальшого формування напрямів аграрної політики у сфері цифровізації агроекспорту.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика аграрної політики у сфері експорту, інновацій та цифровізації є комплексною та складною, тож, як наслідок, дослідити її та розв'язати ті чи інші проблеми намагаються фахівці різних галузей наук. У економічних дослідженнях напрацьовано підґрунтя для розвитку інноваційної моделі агросектору. Так, В.П. Рибачук доводить, що інноваційна модель розвитку аграрного сектору повинна враховувати інноваційний, виробничий, ресурсний потенціал з обов'язковим їх поєднанням у форматі узгодження з інноваційною політикою держави та перспективами конкурентоспроможності [6, с. 26]. Про активний розвиток аграрних інновацій, які розробляються українськими селекціонерами, та постійну увагу до них науковців і практиків свідчать регулярні випуски журналу «Аграрні інновації» [7]. Вчені слушно зауважують, що при формуванні аграрної політики варто враховувати потребу в змінах сировинного характеру аграрного виробництва на продуктивний [8, с. 39], і наголошують на вагомому значенні цифровізації у прискоренні процесу таких трансформацій. Саме цифровізація аграрних відносин у цілому виступає одним із найбільш дієвих чинників інноваційного розвитку агросфери. Адептом аграрно-правового регулювання аграрної політики є Т.В. Курман. Основні положення її фундаментальної праці «Державна аграрна політика України як категорія аграрного права» [9] стали засадничими для подальших наукових досліджень аграрної політики на рівні правознавства. Водночас, незважаючи на вже наявні суттєві напрацювання у сфері аграрної політики, агроінновацій, аграрного експорту тощо, окремого синтезованого дослідження цієї тематики ще не здійснено, тому на наше переконання, цей напрям є широким полем для все-

бічного вивчення та осмислення науковцями з позицій новітнього часу.

Виклад основного матеріалу. У 2023 р. державна аграрна політика була спрямована на посилення стійкості аграрного сектору і подолання наслідків воєнних дій, підтримку експорту вітчизняної агропродукції, адаптацію нормативно-правового регулювання аграрних відносин відповідно до норм і правил ЄС. З огляду на це доречно означити найбільш симптоматичні напрями, які розроблялись та реалізовувались: 1) збереглась та продовжилась фінансова підтримка сільгосптоваровиробників у період дії воєнного стану, яка втілюється відповідно до Програми надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва; 2) змінено напрями матеріально-технічного забезпечення агробізнесу (до переліку об'єктів критичної інфраструктури додали підприємства, сферою діяльності яких є виробництво ветеринарних препаратів, а також експлуатація елеваторів, проведення розмінування сільськогосподарських земель); 3) внаслідок війни розширено перелік засобів державного регулювання цін, зокрема на певні види продовольчих товарів, з метою підтримки доступного продовольчого забезпечення населення; 4) поступово реалізується стратегія зменшення бюрократичного тягаря щодо підприємництва в аграрній сфері (наприклад, скасовано ліцензування експорту певних видів сільськогосподарської продукції тощо); 5) створено додаткові механізми щодо доступності ринку землі; 6) започатковано реформу рибної галузі; 6) здійснюється адаптація українського законодавства і нормативно-правової бази до норм і правил ЄС [10]. Аналізуючи наведені аспекти аграрної політики, можна цілком приєднатися до твердження Т. В. Курман, що державна аграрна політика є комплексним, складним, багатоцільовим і багатовекторним явищем [11, с. 221]. Розуміючи це, все ж мусимо зауважити, що при її реалізації у 2024 р. недостатньо уваги приділено таким актуальним питанням, як підтримка аграрної інноваційної діяльності, урізноманітнення та правове оформлення інформаційних відносин, зокрема, й у зв'язку із запровадженням інновацій. На наш погляд, цей аспект не можна ігнорувати, адже саме зазначені напрями мають стати стрижнем майбутнього розвитку сільськогосподарської діяльності.

Загалом слід підкреслити, що державна аграрна політика базується на соціальних та економічних засадах. Вона спрямована на забезпечення продовольчої безпеки держави та полягає у цілеспрямованій діяльності органів державної влади та суб'єктів агробізнесу у сфері підтримання функціонування аграрно-правового ланцюга. Саме цим засадам і меті державної аграрної політики відповідає один із сучасних

інструментів розвитку агровиробництва, яким є впровадження інновацій у сфері аграрних відносин, зокрема й тих, що пов'язані з агроекспортом, шляхом цифровізації та введенням процедури верифікації.

Зважаючи на це, у 2023 р. були розширені критерії включення до переліку верифікованих експортерів сільськогосподарської продукції згідно із Порядком реалізації експериментального проєкту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 р. № 1132 (далі Порядок) [12]. Метою експериментального проєкту стало створення умов для унеможливлення зловживань та порушень законодавства під час експорту товарів, що класифікуються, регулювання платіжного балансу України при експорті сільськогосподарських товарів з України. Враховуючи це, можна стверджувати, що верифікація агроекспортерів спрямована на поширення аграрних інформаційних відносин, активне охоплення цифровізацією аграрного сектору, посилення режиму законності та подолання бюрократичних перешкод, мінімізацію корупційного елементу в експортних аграрних відносинах. Складність та багатовекторність проєкту вплинули на суб'єктний склад його координаторів, якими стали Мінагрополітики, Мінекономіки, Мінцифри, Мінфін, Держмитслужба, ДПС. Саме у скоординованій діяльності цих учасників щодо верифікації агроекспортерів має прояв складність та комплексність державної аграрної політики в умовах поступового розвитку інформаційних аграрних відносин. Поєднання державних органів, які виконують різні повноваження, вказує на гібридизацію державного управління аграрного сектору економіки. Тобто для реалізації конкретного проєкту державні органи, незалежно від функціонального призначення, можуть об'єднуватися та реалізовувати відповідний вектор державної аграрної політики, що і є проявом її сучасних особливостей.

Безпосередніми учасниками експериментального проєкту з верифікації є суб'єкти агропромислового комплексу, які здійснюють експорт товарів, що класифікуються за відповідними кодами згідно з УКТЗЕД (зокрема, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1201, 1205 ін.) та зареєстровані у Державному аграрному реєстрі. Не можуть бути учасниками експериментального проєкту суб'єкти агропромислового комплексу, щодо яких застосовуються судові процедури банкрутства. Звернемо увагу, що законодавець визначає спеціальний правовий статус суб'єктів, які намагаються отримати верифікацію як особи експортери сільськогосподарської продукції. Так, суб'єкт агробізнесу повинен відповідати таким критеріям: 1) бути учасником агро-

промислового комплексу (тобто сільськогосподарським товаровиробником у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [13]); 2) здійснювати експорт сільськогосподарської продукції товарів, що класифікуються за відповідними кодами УКТЗЕД (здійснив з 23 лютого 2022 р. до 27 жовтня 2023 р. (включно) операцію з експорту товару (товарів), за якою банком був завершений валютний нагляд за дотриманням суб'єктом агропромислового комплексу); 3) бути зареєстрованим у Державному аграрному реєстрі; 4) мати сталий фінансовий розвиток (не знаходитися у процедурі банкрутства, не мати податкового боргу); 5) стабільно здійснювати господарську діяльність (не перебувати на стадії ліквідації та бути зареєстрованим як платник податку на додану вартість станом на 23 лютого 2022 р. і на дату формування електронного запиту програмними засобами Державного аграрного реєстру). Для включення до переліку верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу суб'єкт подає заяву, яка формується програмними засобами Державного аграрного реєстру (п. 8 Порядку) [12].

Аналізуючи критерії верифікації особи – експортера сільськогосподарської продукції, можна визначити, що відбувається поступовий розвиток цифровізації аграрного сектору економіки. Значним кроком у напрямку створення аграрної цифрової спільноти став запуск у 2022 р. цифрової платформи Державного аграрного реєстру (далі – ДАР). Правові засади функціонування ДАР були встановлені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» [14], постановою Кабінету Міністрів України «Про функціонування Державного аграрного реєстру» [15].

Державний аграрний реєстр є нематеріальним активом у вигляді цифрового об'єкта. Правові характеристики ДАР встановлені ст. 2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [13]. При здійсненні аналізу цієї норми можна виявити такі ознаки ДАР: 1) він є немайновим об'єктом державної власності; 2) це цифровий об'єкт; 3) його мета інтегрування відомостей про виробників сільськогосподарської продукції, електронна взаємодія між фізичними та юридичними особами, державними органами, органами місцевого самоврядування, центрами надання адміністративних послуг; 4) спрямований на реалізацію державної аграрної політики; 5) формується добровільно; 6) підлягає довічному зберіганню, як частина Національного архівного фонду. З наведеного випливає, що ДАР є нематеріаль-

ним активом у вигляді складного цифрового об'єкта, що поєднує комп'ютерну програму та неоригінальну базу даних. Він обліковується та адмініструється державою. Майнові права інтелектуальної власності на ДАР належать державі, але це не виключає можливості передавати окремі майнові права на супровід програмного забезпечення ДАР іншим суб'єктам, що потребує окремого наукового дослідження. ДАР є цифровою платформою, що здійснює online обробку великих за обсягом геопросторових інформаційних даних. Завдяки систематизації даних в режимі online з'являються можливості для створення прозорого цифрового аграрного ринку, зокрема, щодо надійності контрагентів при укладанні електронних правочинів.

Здійснена розробка, запровадження та вже стале функціонування ДАР є одним із показових прикладів реалізації державної аграрної політики у сфері цифровізації. Саме дані з ДАР про сільськогосподарських товаровиробників створюють потенційну можливість для того, щоб ці суб'єкти своєчасно здійснювали подання заявок на отримання державної підтримки, а також документів дозвільного характеру, проведення власної верифікації як суб'єкта агроекспорту тощо. Такі можливості виникають завдяки добровільній реєстрації суб'єктів агробізнесу в ДАР. Для реєстрації в ДАР сільськогосподарський товаровиробник подає заявку та певні відомості про свою діяльність. Так, під час електронної реєстрації користувач ДАР розміщує свою контактну інформацію (у разі, якщо вона не завантажилася автоматично) та отримує доступ до особистого електронного кабінету. Для створення особистого кабінету вноситься інформація про: види діяльності виробника сільськогосподарської продукції; земельні ділянки виробника сільськогосподарської продукції; тварин виробника сільськогосподарської продукції; аграрні розписки; фінансову звітність; сільськогосподарську техніку і обладнання для агропромислового комплексу; виникнення, зміну, припинення обтяжень рухомого майна; судові рішення та ін. (п. 13 постанови Кабінету Міністрів України «Про функціонування Державного аграрного реєстру» [15]). Зауважимо, що інформація про суб'єкта агробізнесу, що вноситься у Державний аграрний реєстр, є достатньо повною, такою, що надає можливість правильно ідентифікувати сільськогосподарського товаровиробника, визначити його матеріально-технічне забезпечення, потенціал як суб'єкта аграрних правовідносин. Цифровізація таких даних є підґрунтям для відкриття електронних аграрних ринків, цифрового агроекспорту.

Варто підкреслити, що цифровізація агробізнесу за останні п'ять років отримала потужний розвиток. Найбільш симптоматичними його про-

явами, на наш погляд, є: все більш поширюване застосування систем точного землеробства з використанням технологій глобальних навігаційних супутникових систем і систем дистанційного зондування землі; безпілотні аграрні технології; цифровий інтелектуальний аналіз даних і сценарне моделювання; агроскаутінг, який передбачає використання мобільних додатків для моніторингу стану землекористування у межах конкретного поля [16]. Відомо, що аграрне виробництво залежить від природно-кліматичних умов, тож, як наслідок, необхідно вводити сучасні цифрові технології управління ризиками сільськогосподарського виробництва, цифрового супроводу всього аграрно-правового ланцюга.

Цифровізація активно реалізується й у сфері експортних відносин. Так, 20 березня 2023 р. між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії підписано Угоду про цифрову торгівлю, що має на меті створення правового поля для розвитку цифрової торгівлі [17]. Враховуючи потенціал цієї торгівлі, можна лише підтримати системне наповнення та функціонування ДАР, проведення верифікації агроекспортерів. Саме це створює підґрунтя для подальшого становлення цифрових аграрних правовідносин. Крім того, цифровізація процесу аграрного виробництва є додатковим чинником для розширення ринків національної сільськогосподарської продукції. Так, майбутній споживач сільськогосподарської продукції (незалежно від його місця знаходження у світі) потенційно може відстежувати весь процес – від вибору якісного насіння до готової продукції. При цьому те саме доступно і майбутнім контрагентам за електронним правочинном на цифровому аграрному ринку. Запровадження таких новацій позитивно можуть вплинути і на розвиток агроекспорту.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати наступні міркування та логічні підсумки. Державна аграрна політика є складним правовим феноменом, що базується на соціально-економічних засадах, скерована на забезпечення продовольчої безпеки держави і полягає у цілеспрямованій діяльності органів державної влади і суб'єктів агробізнесу щодо підтримання сталого функціонування аграрно-правового ланцюга. Одним із актуальних напрямів цієї політики є розвиток інноваційних відносин, зокрема, шляхом цифровізації аграрних відносин в аграрному секторі економіки. Для досягнення позитивного ефекту від цифровізації вбачається доцільним таке: продовження формування підґрунтя для розширення інноваційних та цифрових аграрних відносин, створення цифрового аграрного ринку (щодо імпорту та експорту сільськогосподарської продукції), введення обов'язкової верифікації май-

бутніх агроекспортерів, поширення електронних правочинів.

Здійснення широкого запровадження цифровізації у сфері агроекспорту можливе за умов своєчасного правового забезпечення. Тож, зважаючи на це, без зволікань необхідно розробити якісну окрему національну програму щодо цифровізації агробізнесу та підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах війни і включити у План відновлення України. Окреслені інноваційні процеси, що активно відбуваються у вітчизняній агросфері, зумовлюють потребу у прийнятті Закону України «Про цифровізацію та кібербезпеку у сфері агробізнесу в Україні».

Наведене є лише авторський умовивід на основі осмислення окремих аспектів означеної проблематики, проте цифровізація агроекспорту, або, іншими словами, експорту сільськогосподарської продукції, як складного, багатовимірного явища є нагальною сучасною темою для подальших поглиблених наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як змінився агроекспорт України і його структура за 2023 рік? URL: <https://agropolit.com/blog/536-yak-zminivsyia-agroekspport-ukrayini-i-yogo-struktura-za-2023-rik>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності : Закон України від 27 липня 2023 р. № 3272-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3272-20#Text>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки: Закон України від 2 травня 2023 р. № 3065-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3065-20#Text>.
4. Розпочав роботу цифровий освітній простір для українського агробізнесу. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EN230158>.
5. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.
6. Рибачук В.П. Теоретико-методологічні оцінки формування інноваційної моделі аграрного сектора на засадах сталого розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 3. С. 20–28. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-3(111).
7. Журнал «Аграрні інновації» – рецензований науковий журнал. URL: <http://agrarian-innovations.izpr.ks.ua/index.php/agrarian/homepage>.

8. Сегеда С.А. Інвестування національного господарства України: сучасний стан та пріоритетні напрями. *Економіка і організація управління*. 2023. № 2 (50). С. 31–42. DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.4.
9. Державна аграрна політика України як категорія аграрного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Т. 2. № 6. С. 17–20.
10. Жураковська Л. Ключові політики та заходи для підтримки аграрного сектору України в умовах воєнного стану. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/klyuchovi-polityky-ta-zakhody-dlya-pidtrymky-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-v>.
11. Курман Т.В. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напрямку державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 3. С. 219–223. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.39>.
12. Порядок реалізації експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2023 р. № 1132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%B-F#Text>.
13. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#top>.
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: Закон України від 5 листопада 2020 р. № 985-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text>.
15. Про функціонування Державного аграрного реєстру: постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2021-%D0%BF#Text>.
16. Діджиталізація у сфері земельних відносин. URL: <https://agropolit.com/blog/350-didjitalizatsiya-u-sferi-zemelnih-vidnosin>.
17. FAQ з питань Угоди про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e05fe8f-815d-4fa7-903b-aa59dc2d650f&title=FAQZPitanUgodiProTsifrovuTorgivliuMizhUkrainoiuTaSpoluchenimKorolivstvomVelikoiBritaniiIPivnichnoiIrlandii>.